

Personality Features of Saeb Tabrizi from the Point of View of Humanistic with regard to the Poet's Sonnets

Behzad Pourrezaeian¹ | Seyyed Ahmad Hosseini-Kazerooni^{2✉} | Seyyed Ja'far-hamidi³ | Ezat Dire⁴

1. PhD Student, Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Bushehr, Iran

2. Corresponding Author: Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Bushehr, Iran,
Email: s.a.kazerooni@bushehr.ac.ir

3. Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University, Bushehr, Iran

4. Assistant Professor of Psychology, Islamic Azad University, Bushehr, Iran

Article history: Received 12 November 2018;

Received in revised form 22 January 2021;

Accepted 27 January 2021

Abstract

Recognizing the personality traits and features of individuals such as the geniuses, celebrities, scholars, literati and etc. Is one of the basic needs of every nation's culture which is the job of personality psychologists in the field of psychology. The ultimate goal of the current study is to discover and identify the prominent personality features of Saeb Tabrizi, the Indian poet, from human psychologists' point of view. To achieve the goal, the poet's speeches and poems which are directly and indirectly based on the two features of Indian style, the exaggeration and the new themes discovery, in his Diwan were collected as the research data. 364 sonnets among 3995 in mentioned Diwan were chosen randomly based on Morgan's table. According to this matter, after defining the concept of personality based on the humanists (Maslow-Rogers) approach, the concept of self-actualization was defined and twelve prominent features of Saeb's personality as a self-actualized person were identified. In this research, which has a descriptive-analytical approach, while explaining the salient features of the poet's personality, the basic question has been answered whether Saeb Tabrizi is a self-fulfilling human being?

Keywords: Saeb Tabrizi, Divan Ghazlitat, Personality, Indian Style, Humanists

1. Introduction

According to a common belief, every piece of art shows the personality characteristics of its creator, every piece of art demonstrates realization patterns, behavior an emotion of its creator, or as it is believed it depicts the personality or the "self" of the creator. Among these, "great" literature art works plays as a mirror which manifest s the social life of its age with all the difficulties, complexities and extensiveness's of the period in which it is born and due to the fact that artistic piece has lived in such society with all its strong and weak points, beauty and ugliness and also ups and downs, so it shows itself in such a mirror." (Motaman and Shear 1371; p.8). In this paper we intend to reflect and examine the personality characteristics of Saeb from the point of view of humanistic psychologists and with regard to Maslow and Rogers's theories: of course, by looking at date the poet himself has written in his Sonnets. Saeb Tabrizi is the symbol of Indian style in literature. He is a well-known poet who looks at different aspects of economic, social, cultural, geographical and moral conditions of his age and society living in besides discovering pure concepts. Associated with these two stylistic features, that is red ardency and discovering new and pure ideas and concepts, it is expected that we can also discover the personality features of the poet himself through the pages of his poems and art according to what humanistic s have needed and have accounted in their theories knowing the personality of the famous people, besides being important during the history of literatures a requirement, is also an

Journal of Subcontinent Researches, Vol. 14, No.43, 2022, pp.71-88.

DOI: 10.22111/jsr.2021.27552.1860

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

important, significant part of psychology. Despite the various research done about Saeb and his life, there can't be found any certain research about the personality characteristics of Saeb himself. As a result, it seems to be necessary and vital to do research about this aspect of his life. The vital purpose of this paper is to introduce the reason why Saeb had a self-growth in this field by looking at his own Sonnets. The present paper intends to find answers to the following inquiries:

- 1- What are the most important personality characteristics of Saeb according to his poems?
- 2- With regard to the theories by humanists does Saeb have a self-growth?

2. Research methodology

The method used in this paper is a descriptive analysis and library sources have been used in conducting this research. In this paper, twelve personality features of Saeb poems and are in accordance with humanists' theories and ideas about individuals who possess self-population selected for this study has been extracted from six books of Sonnets of Saeb (Ghahraman Version) including 6005 Sonnets in which the researcher selected a mixed sample of 364 Sonnets based on Morgan Table. Due to the fact that all the poems were from the same poet and Divan and poetic style and were collected from the same source, then a random selection took place.

3. Discussion

Concerning morphology, personality is originated from the Latin word "Person" which means "mask" and from historical point of view, it refers to the mask that actors and actresses in Ancient Greece used and put on their face when they performed in theatres this term in fact refers to the outer traits and behaviors that the individual performed in different situations through which the players' real intents could be anticipated.

(Feast and Feast.1998: P.120). Having a brief look at the various definitions presented in different places, we can claim that we can't reach a definite utterance through one single theory, but in fact the definition depends wholly on the theories him/ herself.

In the realm of personality, there are seven types of personalities presented by psychologists, looking at which, Saeb's personality is more similar to what humanistic theories have claimed. Prominent humanists like Maslow and Rogers have put their emphasis on phenomenology in which mental experiences have gained more attention and have focused a totalism and self-growth humanists have defined some features for describing people with self-growth. It is assumed that such individuals show the following characteristics more or less whenever and wherever they exist.

1) Deep understanding about the truth around them 2) acceptance of themselves, the others, and the nature in general 3) simpleness and self-belief 4) focusing on the difficulties and problems instead of on themselves 5) needing to independence and having privacy 6) Having a feeling of new ideas and emotions 7) Having the experiences of feelings of the theologism 8) Social eagerness 9) interactional relationships 10) beings creative 11) Democratic morphology 12) resistance against accepting foreign cultures. (Showltz, 1389: P.P 370-373). Concerning the fact that Saeb was extremely reporting in the majority of fields, we can conclude that he put the influence of his personality in his poems.

4. Conclusion

Saeb had a huge eagerness to the human kind and his happiness. If not so, he couldn't have such a great book full of moral and religious point to assist human kind to overcome the challenges of the life. Its outstanding feature was his awareness about the conditions of the lives of people around in his time. He not only was a true reporter of his time events and people, but also was events more as to move through his time of existence.

He sometimes travels into his childhood, youth or even elder age, and sometimes even more. He frequently records his experiences of life. He attributes all the roots of problems in moral deviations and that is why he tries to solve the problems of society by demolishing the origins of such moral definitions. He once claims that his attitude toward solitude and loneliness is the mere consequence of having pure self-pride, calmness and happiness. He always refers to his creator as his God and claims to be obedient to him and his creatures based on the results of the present study, it can be concluded that Saeb's personality is similar to the twelve characteristics that humanists have appointed in their theories. Regarding Saeb's poems it can be said that theology experiences has had the most important part and being spontaneous populism has had the least significant part in his poems according to these findings, it could be claimed that theological experiences, creativeness, the need to independence and

privacy, and self-acceptance were some of his major personality features which are more or less some of the personality traits of people with self-growth. Having a life free from the basic needs made him a person full of attitudes to idealism in the fact that he hasn't had any purpose exact self-completeness and growth in his private and social life. In a nutshell, we can attribute him and individual with self-growth according to the theories by humanists.

5. References

1. Abbasi, Jalal & Ahi, Mohammad. (2019). The analysis of Intertextuality and Intratextuality References in Saeb's Proverbs. *Journal of Lyrical Literature Researches*, 17(33), 189-208.
2. Akhiani, Jamileh & Imami Motlagh, Somayeh. (2017). Saeb's orthodox view of the story of "Khidr" in the mirror of his poems, *Journal of Subcontinent Researches*, 7(29), 46-29.
3. Amiri, Leila & Karami, Mohammad Hossein. (2019). Is It really possible to talk about beloved's hair lifelong? *Journal of Lyrical Literature Researches*, 17(32), 33-48.
4. Carver, Charles S & Michael F. Scheier. (2000). *Perspectives on personality*. USA: Allyn & Bacon.
5. Darabi, Jafar. (2005). *Personality Psychology Theories: A comparative Approach*. Tehran: Ayeezh.
6. Dashti Ahangar, Mustafa. (2021). A study of the common features of Indian style poetry and Safavid architecture (based on the poems of Saeb Tabrizi). *Journal of Subcontinent Researches*, 12(39), 78-55.
7. Feist, Jess, Feist, Gregory J. (2007). *Theories of Personality*. Translate by Yahya Seyed Mahmoudi. Tehran: Nashr Ravan Publication.
8. Firouzkouhi Amirbanou. (1975). Around Indian Style. *Journal of Literature and Humanism Collage*. 91 & 92, 129-114.
9. Fotouhi, Mahmoud. (2006). *Literary Criticism in Indian Style*, Tehran: Sokhan Publication.
10. Goli, Ahmad. (2008). Paradox in Saeb's Poetry. *Literary research*, 5(20), 131-159.
11. Karimi, Yousef. (1995). *Personality Psychology*. Tehran: Institute of Nashr and Virayesh.
12. Khorani, Behzad & Sharifi, Gholamhossein. (2010). Saeb Tabrizi and moral norms in Safaviyeh age. *Moral Journal*, 22, 25-50.
13. Moatamen, Zeynolabedin. (1985). *Jewels of secret from Saeb's Thoughts*. Tehran: Afshari Press Company.
14. Neamani Shebli. (1989). *Sher-o Alajam*. Translate by Mohamad Taghi Fakhr Gilani. 3rd Publication. Tehran: Donyayeh Ketab Publication.
15. Ross, Alan O. (1994). *Psychology of personality (Theories & Processes)*. Translated by Seyavash Jamalfar. Tehran: Besat Publication.
16. Safa, Zabihollah. (1990). *History of Iran Literature*. Vol 5. Tehran: Ferdowsi Publication.
17. Schultz, Duane. (1990). *Psychology of Perfection. Patterns of perfect personality*. Translate by Giti Khoshdel. Tehran: Nashr.
18. Schultz, Duane. (2010). *Theories of personality*. Translate by Yousef Karimi et al. Tehran: Arasbaran.
19. Shamlou, Saeed. (2003). *The Schools and Theories of Personality Psychology*. Tehran: Roshd Publication.
20. Shoar, Jafar & Moatamen, Zeynolabedin. (1995). *Excerpts of Saeb Tabrizi's Poems*.
21. Siyasi, Aliakbar. (1992). *Personality Theories or Schools of Psychology*. Tehran: Tehran university Publication.
22. Tabrizi, Saeb. (1991). *Petical works of Saeb Tabrizi*, Corrected by Mohammad Ghahraman. Tehran: Scientific & cultural Publication Company.
23. William, Lundin Robert. (2010). *Theories and Systems of Psychology*. Translate by Yahya Seyed Mohamadi. Tehran: Nashr Virayesh Publication.

Cite this article Pourrezaeian, Behzad., Hosseini-Kazerooni, Seyyed Ahmad., hamidi, Seyyed Ja'far., Dire, Ezat. (2022). Personality Features of Saeb Tabrizi from the Point of View of Humanistic with regard to the Poet's Sonnets. *Journal of Subcontinent Researches*, 14(43), 71-88. DOI: 10.22111/jsr.2021.27552.1860

ویژگی‌های بارز شخصیت صائب تبریزی از منظر روان‌شناسان انسان‌گرا، با تکیه بر غزلیات شاعر

بهزاد پوررضاییان^۱ | سید احمد حسینی کازرونی^۲ | سید جعفر حمیدی^۳ | عزت دیره^۴

۱. دانشجوی دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

۲. نویسنده مسئول: استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران، ایمیل: s.a.kazerooni@bushehr.ac.ir

۳. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

۴. استادیار گروه روانشناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران

چکیده

شناخت ویژگی‌ها و مؤلفه‌های شخصیتی افراد خاص همچون نوابغ، مشاهیر، علما و ادبا، یکی از نیازهای اساسی فرهنگ هر ملت است و این مهم، در حوزه روان‌شناسی بر عهده روان‌شناسان شخصیت است. هدف نهایی در این مقاله، کشف و شناسایی مؤلفه‌های بارز شخصیت صائب تبریزی - شاعر سبک هندی - از دیدگاه روان‌شناسان انسان‌گراست. برای دستیابی به این مقصود، از سخنان و اشعاری که شاعر با توجه به دو خصیصه مهم سبک هندی یعنی بسیارگویی و کشف مضمون‌های تازه، در دیوان غزلیاتش به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به خود پرداخته، استفاده شده است. در این روش، ۳۶۴ غزل از دیوان مذکور براساس جدول مورگان و با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده از بین ۶۹۹۵ غزل، انتخاب و بررسی شده است. بر همین اساس، بعد از بیان معنا و مفهوم شخصیت و ذکر رویکرد انسان‌گرایان در این زمینه، مفهوم خودشکوفایی توضیح داده شده و پس از آن، دوازده ویژگی بارز شخصیت صائب به‌عنوان فردی خودشکوفا از غزل‌های منتخب او استخراج و تحلیل شده است. در این تحقیق که رویکردی توصیفی - تحلیلی دارد، ضمن تبیین ویژگی‌های بارز شخصیت شاعر، سعی شده است به این پرسش اساسی پاسخ داده شود که آیا صائب تبریزی انسانی خودشکوفاست؟

واژه‌های کلیدی: صائب تبریزی، دیوان غزلیات، سبک هندی، شخصیت، انسان‌گرایان

۱- مقدمه

براساس یک دیدگاه غالب و بسیار رایج، هر اثر ادبی یا هنری، به نحوی بازتاب‌دهنده شخصیت آفریننده خود است. هر اثر (هنری یا ادبی) الگوهای ادراک، رفتار و احساس آفریننده و به تعبیری «خود» یا «من» او را منعکس می‌کند. در این میان «آثار بزرگ ادبی، همچون آینه‌ای است که زندگی اجتماعی زمان خود را با همه پیچیدگی، گستردگی و ابهام در خود منعکس ساخته است و از آنجا که در چنان زندگی‌ای با ویژگی‌های خود، ضعف و قوت، همواری و ناهمواری و زشت و زیبا وجود داشته، به‌ناچار در چنین آینه‌ای نیز نمودار شده است» (شعار و مؤتمن، ۱۳۷۱: ۸). هنگامی که پژوهشگری سعی می‌کند

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۴، شماره ۴۳، ۱۴۰۱، صص ۷۱-۸۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۸

تاریخ ویرایش: ۱۳۹۹/۱۱/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۸/۲۱

استناد: پوررضاییان، بهزاد؛ حسینی کازرونی، سید احمد؛ حمیدی، سید جعفر؛ دیره، عزت. (۱۴۰۱). ویژگی‌های بارز شخصیت صائب تبریزی از

منظر روان‌شناسان انسان‌گرا، با تکیه بر غزلیات شاعر. *مطالعات شبه‌قاره*، ۱۴ (۴۳)، ۷۱-۸۸.

DOI: 10.22111/jsr.2021.27552.1860

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© نویسندگان

شخصیت فردی را تعیین کند، در واقع هدفش تعریف ویژگی‌های شخصیتی است. او با این کار می‌تواند نکات روشن‌تری درباره آن فرد متبلور سازد که بسیار سیال و دیرپاب است. «برخی بر این باورند که تاریخ تفکر در مورد رفتار و شخصیت، به اندازه طول عمر انسان‌هاست؛ زیرا اولین چیزی که برای انسان مطرح بود، رفتار او بوده است. علاقه‌مندی به بررسی شخصیت، مورد توجه فلاسفه، ادیان، مذاهب، ادیبان و شاعران بوده است» (دارابی، ۱۳۸۴: ۱).

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

در این تحقیق برآنیم تا مؤلفه‌های بارز شخصیت صائب را از دیدگاه روان‌شناسان انسان‌گرا و با تأکید بر نظریه‌های مزلو (Maslow) و راجرز (Rogers) مورد بررسی قرار بدهیم؛ البته با استناد به داده‌هایی که خود شاعر در دیوان غزلیات خود به یادگار گذاشته است. صائب تبریزی نمونه بارز و نقطه اوج سبک هندی به شمار می‌رود. نماینده مناسب و متعادلی که در اجرای ویژگی‌های خاص این سبک، بهترین عملکرد را نشان داده است. شاعر نوآوری که ضمن بسیارگویی و کشف مضمون‌های ناب، به اکثر ابعاد و زوایای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، جغرافیایی، و اخلاقی سرک کشیده است. او به جزئی‌ترین مسائل زندگی پیرامون خود، با حساسیت و وسواس خاصی پرداخته و با نفوذ به لایه‌های پنهان آن، نتایج و تعبیر کاربردی و مفیدی از آن استخراج نموده است. با توجه به این دو خصیصه سبکی یعنی بسیارگویی و کشف مضمون‌های تازه، می‌توان انتظار داشت که ابزار و مواد لازم را برای شناخت شخصیت خود شاعر، مطابق با آنچه که شخصیت‌شناسان انسان‌گرا به آن نیاز داشته و در نظریه خود به آن پرداخته‌اند نیز بتوان از لابه‌لای غزلیات صائب استخراج کرد. تلاش این تحقیق، یافتن پاسخی مناسب برای پرسش‌های زیر است:

۱- مهم‌ترین ویژگی‌های شخصیتی صائب تبریزی بر اساس اشعار او کدام‌اند؟

۲- با توجه به رویکرد و نظریه انسان‌گرایان، آیا صائب فردی خودشکوفاست؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

شناخت ویژگی‌های شخصیتی افراد خاص و مشاهیر، علاوه بر این که در طول تاریخ به‌عنوان یک نیاز مطرح بوده، در عصر حاضر نیز همواره بخش مهمی از روان‌شناسی شخصیت به شمار رفته است که در این میان یکی از راه‌های دستیابی به این شناخت، مراجعه به آثار و سخنان این افراد خاص است. با توجه به اینکه علی‌رغم پژوهش‌های فراوان پیرامون صائب، از این زاویه هنوز تحقیقی ارائه نشده است، به نظر می‌رسد جای این‌گونه پژوهش‌ها خالی است. مهم‌ترین هدف این تحقیق، معرفی دلایل خودشکوفابودن صائب با استناد به ابیات خود شاعر است. اهداف دیگر نیز شامل موارد ذیل است:

۱- کشف و شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های شخصیت صائب تبریزی.

۲- استخراج ابیاتی از دیوان غزلیات صائب، مطابق با ویژگی‌های افراد خودشکوفا.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش این مقاله توصیفی-تحلیلی بوده و در آن از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. در این روش، ۱۲ ویژگی معرفی شده از سوی انسان‌گرایان در شخصیت صائب، که به شهادت تاریخ و گواه آثار برجسته باقی‌مانده از او انسان موفق و سالمی بوده، مورد بررسی قرار گرفته و با رجوع به سخنان و اشعار او و با تکیه بر آن‌ها، ویژگی‌های مذکور از میان غزلیات او استخراج و با ویژگی‌های خاصی که انسان‌گرایان برای افراد خودشکوفا برشمرده‌اند، تطبیق داده شده است.

جامعه آماری این تحقیق، مرکب از شش دفتر دیوان غزلیات صائب تبریزی (نسخه قهرمان) مشتمل بر ۶۹۹۵ غزل بود که پژوهشگر با استفاده از جدول نمونه‌گیری مورگان، نمونه‌ای مرکب از ۳۶۴ غزل را از آن انتخاب کرد. از آنجا که تمام غزل‌ها از یک شاعر و در یک دیوان و در یک قالب شعری سروده و گردآوری شده است روش نمونه‌گیری، تصادفی ساده بود.

(نمونه) ۳۶۴ → نمونه‌گیری (تصادفی ساده) → (جامعه) N=۶۹۹۵

تمام ابیات مندرج در این مقاله، مستخرج از این نمونه هستند، به‌جز مواردی که مأخذ آن‌ها جداگانه ذکر شده است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

وسعت و دامنه کارهای پژوهشی درباره صائب تبریزی، از گذشته تا عصر حاضر با توجه به اهمیت و جایگاه شخصیت و تأثیر این شاعر بلندآوازه در پهنه ادب فارسی بسیار گسترده است. محمود فتوحی (۱۳۸۵) در کتاب خود با عنوان «نقد ادبی در سبک هندی»، به‌صورت مطلوبی در مورد سبک هندی، مختصات و نقد آن بحث کرده و در مواردی به شخصیت، زندگی و کارهای صائب نیز پرداخته است. احمد گلی (۱۳۸۷) در مقاله خود با عنوان «متناقض‌نمایی (پارادوکس) در شعر صائب» می‌آورد که یکی از مختصات سبکی اشعار صائب، متناقض‌نمایی است و شناخت این ویژگی سبکی در اشعار او ما را در شناخت بهتر اندیشه و زبان شاعر کمک می‌کند. همچنین در کتاب «گهرهای راز از دریای اندیشه‌های صائب» از زین‌العابدین مؤتمن (۱۳۶۴)، زندگی‌نامه، شخصیت و اندیشه‌های صائب به تفصیل آورده شده است. مطابق با بررسی‌های صورت‌گرفته در مورد شخصیت فردی صائب با رویکرد روان‌شناسانه و با استناد به سخنان و اشعار خود شاعر، تحقیق جامعی انجام نشده است و اگر هم هست به‌صورت پراکنده، آن هم مربوط به صفات، منش و سجایای اخلاقی اوست و اکثر قریب‌به‌اتفاق پژوهش‌ها نیز حول محور توانش‌های ادبی و هنری صائب می‌گردند.

۲- معنا و مفهوم شخصیت

از نظر واژه‌شناسی، شخصیت از کلمه لاتین پرسونا (به معنای نقاب) گرفته‌شده و از نظر تاریخی، اشاره به ماسکی دارد که هنرپیشه‌ها در یونان باستان هنگام اجرای نقش به چهره خود می‌زدند. این اصطلاح در واقع به معنای طرز برخورد و نمود بیرونی رفتار فرد در موقعیت‌های گوناگون است که رفتار او را قابل پیش‌بینی می‌کند (فیست و فیست، ۱۳۸۶: ۱۲۰). همه ما در صحبت‌های روزمره خود بارها و بارها کلمه شخصیت را به کار می‌بریم و به‌طور مثال می‌گوییم: «من تحت تأثیر شخصیت معلم دوران دبیرستانم قرار گرفتم» یا «او شخصیت بانفوذی دارد». احتمالاً آنچه که از شخصیت در ذهن اکثر مردم وجود دارد، آمیزه‌ای است از مفاهیم مختلفی همچون خودبینی و تکبر، محبت و عشق، پیش‌داوری‌ها، نوسانات خلق و خو و ارزش‌های مختلف اجتماعی. گاهی نیز واژه شخصیت مقام و منزلت فرد را به تصویر می‌کشد؛ مثل اینکه گفته شود: شخصیت علمی، شخصیت مملکتی یا سیاسی (سیاسی، ۱۳۷۱: ۷).

نظری اجمالی به تعاریف شخصیت نشان می‌دهد که تمام معانی شخصیت را نمی‌توان در یک نظریه خاص یافت؛ بلکه درحقیقت، تعریف شخصیت به نوع نظریه هر دانشمند بستگی دارد؛ برای مثال کارل راجرز، شخصیت را یک خویشتن سازمان‌یافته دائمی می‌داند که محور تمام‌های وجودی ماست یا گوردون آلپورت، شخصیت را مجموعه عوامل درونی‌ای که تمام فعالیت‌های فردی را جهت می‌دهد، تلقی می‌کند. جی.بی. واتسون (G.B. Watson)، پدر رفتارگرایی، شخصیت را مجموعه‌ای از عادات می‌پندارد (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۶). همچنین آلن.ا.راس (Alen.O.Ross) شخصیت را ترکیبی از اعمال، افکار، هیجانات و انگیزش‌های انسان می‌داند (راس، ۱۳۷۳: ۲۰).

در حوزه شخصیت، به هفت نوع جهت‌گیری روان‌شناسان در باب شخصیت اشاره شده است که عبارت‌اند از: ۱- نظریه سنخ یا تیپ‌شناسی؛ ۲- نظریه‌های تحلیل عاملی؛ ۳- نظریه‌های روان‌پویایی یا روان‌کاوی؛ ۴- نظریه‌های شناختی؛ ۵- نظریه یادگیری اجتماعی؛ ۶- نظریه‌های انگیزشی و ۷- نظریه‌های انسان‌گرایی یا بشردوستانه (کریمی، ۱۳۷۴: ۵۸).

با نگاهی به زندگی‌نامه و آثار صائب تبریزی و نیز سخنانی که بسیاری از بزرگان ادب فارسی در مورد شخصیت، منش و سجایای اخلاقی او گفته‌اند، به نظر می‌رسد جهت‌گیری مکتب انسان‌گرایی، هم‌پوشانی بیشتری با شخصیت صائب دارد و برای دست‌یافتن به اهداف این تحقیق راه‌گشا تر از سایر جهت‌گیری‌ها و نظریه‌هاست.

۳- رویکرد انسان‌گرایان در مورد شخصیت

سرمداران مکتب انسان‌گرایی یعنی مزلو و راجرز، تأکید خود را بر پدیدارشناسی گذاشته‌اند که در آن تجربه‌های ذهنی، برجسته شده و بر کل‌گرایی تمرکز دارد و تأکید بر خودشکوفایی است. در این رویکرد، آنچه مورد تأکید قرار گرفته است، آزادبودن و قدرت انتخاب است. تعالی شخصیت و کمال‌گرایی، نهایت مسیر رشد انسان است. به این ترتیب، بر تغییرات مداوم شخصیت تأکید می‌شود. راجرز گرایش و انگیزه اصلی انسان را خودشکوفایی می‌داند. او بر این باور است که انسان فقط یک گرایش اساسی دارد و آن هم عبارت است از گرایش اُرگانیزم به رشد و تکامل‌یافتن از یک وضع ساده به یک سازمان پیچیده، از اتکا به استقلال، از قالبی‌بودن به انعطاف‌پذیری، تغییر، تحوّل و آزادی بیان و عمل (شاملو، ۱۳۸۲: ۱۴۳).

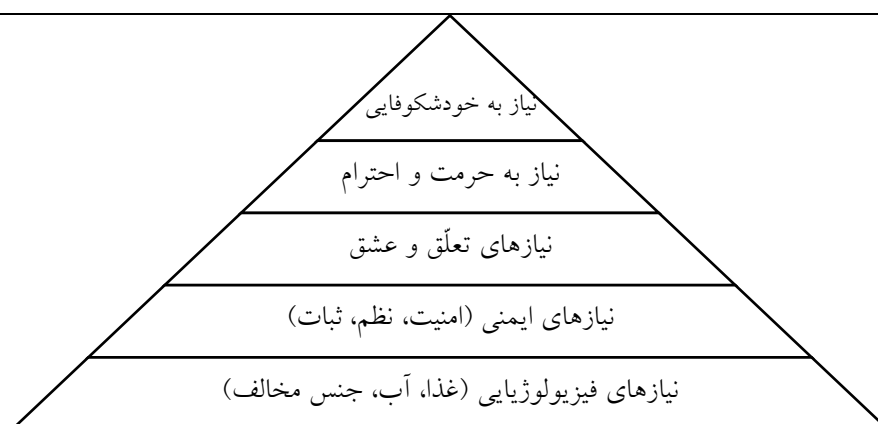
روان‌شناسان انسان‌گرا در بیان مفهوم خودشکوفایی مرزهای مشترکی دارند. از نظر آن‌ها گرایش به شکوفاکردن استعدادهای بالقوه و منحصر به فرد، فطری است و معتقدند که خودشکوفایی در خمیرمایه طبیعت و ژنتیک انسان از همان ابتدا سرشته شده است. خودشکوفایی یک نیرو و موتور درونی پیش‌برنده به سوی رشد، تعالی و کمال است که همه افراد را شامل می‌شود؛ اما با درجات گوناگون که سهم افراد خودشکופا، حداکثر است (ویلیام لاندین، ۱۳۸۹: ۳۱۶).

مزلو نیز در نظریه خود از مطالعه افراد دارای اختلال عاطفی استفاده نمی‌کند، بلکه از سالم‌ترین شخصیت‌ها بهره برده است. وی با مطالعه زندگی‌نامه افراد موفق و مشهور و تجزیه و تحلیل این زندگی‌نامه‌ها به این نتیجه رسیده است که در این افراد توانایی‌هایی بالقوه وجود دارد که در تعامل با عوامل محیطی توانسته‌اند این توانایی‌های بالقوه خود را به حداکثر شکوفایی برسانند (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۵۶).

روان‌شناسان انسان‌گرا برای افراد خودشکופا ویژگی‌های خاصی تعریف کرده‌اند. این افراد در هر زمان و مکانی که باشند، ویژگی‌های زیر را کم‌وبیش از خود بروز می‌دهند:

۱- ادراک بسیار کارآمد از واقعیت؛ ۲- پذیرش خود، دیگران و طبیعت به‌طور کلی؛ ۳- خودانگیزختگی، سادگی و طبیعی بودن؛ ۴- تمرکز روی مشکلات به جای تمرکز روی خود؛ ۵- نیاز به استقلال و داشتن حریم خصوصی؛ ۶- احساس درک تازه و مداوم؛ ۷- تجربه‌های اوج یا عرفانی؛ ۸- علاقه اجتماعی؛ ۹- روابط بین فردی؛ ۱۰- خلاق بودن؛ ۱۱- ساختارمنشی دموکراتیک؛ ۱۲- مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری (شولتز، ۱۳۸۹: ۳۷۰-۳۷۳).

به نظر مزلو، در همه انسان‌ها تلاش یا گرایشی فطری برای تحقق خود هست. نظریه او درباره انگیزش انسان، مفصل است. انگیزه آدمی، نیازهای مشترک و فطری است که در سلسله‌مراتبی از نیرومندترین تا ضعیف‌ترین نیاز قرار می‌گیرد. می‌توان سلسله‌مراتب نیازهای مزلو را چون نردبانی پنداشت که باید پیش از رفتن به پله دوم، پای خود را روی پله اول و پیش از پله سوم، روی پله دوم گذاشت، تا آخر (شولتز، ۱۳۶۹: ۱۱۵). مطابق با شکل زیر، در قاعده هر نیازهای اساسی، نیازهای فیزیولوژیایی شامل غذا، آب و جنس مخالف، سپس نیازهای ایمنی شامل امنیت، نظم و ثبات، در مرتبه بالاتر، نیازهای عشق و تعلق داشتن و عشق‌ورزیدن، نیازهای حرمت از سوی خود و دیگران و در بالاترین سطح، نیاز به خودشکوفایی یا تحقق خود قرار دارد. بر این اساس تنها درصد کمی از افراد به بالاترین سطح نیازها دست می‌یابند که نشانگر کمال و تعالی شخصیت است.

شکل ۱. سلسله‌مراتب نیازهای مزلو

برگرفته از کتاب روان‌شناسی شخصیت (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۵۷)

۴- نیاز به خودشکوفایی

نیاز به خودشکوفایی، یک مفهوم در نظریه انسان‌گرایی است که توسط راجرز معرفی شده است. اندیشه‌های او راهی برای صحبت کردن درباره ماهیت شخصیت، ظرفیت فرد برای تحقق و اینکه چگونه می‌تواند از این گذرگاه با موفقیت عبور کند، فراهم می‌کند (کارور و شیلر، ۲۰۰۰: ۳۷۹). هدف غایی روان‌شناسان انسان‌گرا، کشف و معرفی ویژگی‌هایی است که سالم‌ترین و موفق‌ترین افراد از آن‌ها برخوردارند. انسان‌گراها در نظریه خود برخلاف سایر نظریه‌های دیگر، از انسان‌های سالم و موفق بهره برده‌اند. آن‌ها پس از جمع‌آوری، بررسی و تجزیه و تحلیل زندگی نامۀ این افراد به دوازده ویژگی خاص (گفته‌شده) دست پیدا کرده‌اند که کم‌وبیش در این اشخاص مشترک بوده است. شخصیت سالم از دیدگاه انسان‌گراها در برخورداری از این صفات خلاصه می‌شود: «افراد خودشکوفای به نیازهای رده بالاتر خود توجه دارند. توجه آنان به شکوفاکردن توان‌های بالقوه خود و دانستن و فهمیدن جهان خود است. آنان در جست‌وجوی جبران کاستی‌ها یا کاهش تنش خود نیستند. هدف آنان غنی‌سازی و بسط و گسترش دادن زندگی خود و افزودن تنش در خود از طریق تجربه‌های چالش‌انگیز و متنوع است» (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۶۱-۱۶۰).

هر چند که اطلاعات دقیق و کاملی از جوانی و جزئیات زندگی صائب تبریزی در دست نیست؛ اما اگر او در زمان تولد این نظریه می‌بود، بدون تردید می‌توانست یکی از منتخبان انسان‌گراها باشد. آنچه مسلم است، او انسان موفق و مشهوری است که به علت ثروت خانوادگی، در دوران کودکی و جوانی، در رفاه کامل بوده و کمبود مالی نداشته است؛ زیرا براساس مستندات تاریخی، پدرش از تاجران بنام عصر صفویه و تبریز و اصفهان محسوب می‌شده است. صائب پس از جوانی نیز به دلیل ذوق و قریحه ذاتی و قدرت شاعری، همیشه با دربار وقت ارتباط داشته و به القاب و پست‌های مهمی نیز نائل آمده است (شعار و مؤتمن، ۱۳۷۴: ۱۸). آنچه او برای ما به یادگار گذاشته، علاوه بر مثنویات، قصاید و اشعار مدحی، دیوان غزلیات حجیمی است که در حال حاضر در شش مجلد و تعداد ۶۹۹۵ غزل، توسط محمد قهرمان تنظیم و چاپ شده است. این مجموعه، گنجینه گران‌بهایی است لبریز از اطلاعات مهم فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی، سیاسی، عرفانی، علمی، ادبی، هنری و خوان‌گسترده‌ای است برای بهره‌مندی جویندگان و کاوشگران علاقه‌مند در اکثر زمینه‌ها.

با توجه به قدرت گزارشگری فوق‌العاده صائب در اکثر زمینه‌ها، می‌توان انتظار داشت که ویژگی‌های خاص افراد خودشکوفای را مطابق با آنچه انسان‌گراها معرفی کرده‌اند و صائب هم قطعاً یکی از آن‌هاست، بتوان از لابه‌لای ابیات او استخراج کرد.

۴-۱- ادراک بسیار کارآمد از واقعیت

صائب واقعیت‌های جهان و زمان پیرامون خود را به خوبی می‌فهمید و فارغ از هرگونه پیش‌داوری یا آمیختن آن‌ها با ترس یا عوامل ذهنی دیگر، به زبان خود یعنی شعر، گزارش می‌کرد. او حقایق را همان‌گونه که بود بازگو می‌کرد، نه آن‌طور که می‌خواست یا نیاز داشت. موارد و موضوعاتی که او در این باره به آن‌ها پرداخته است، فرای حوصله این دست‌نوشته است. مواردی چون: اهمیت صدق و راستی، تصفیۀ درون و پاک کردن دل، نکوهش آرزوهای دور و دراز، تمجید سبک‌باری در دنیا، نگاه‌داشتن چشم، نکوهش حسد، نکوهش عیب‌گیری و کنکاش در زندگی دیگران، نکوهش نفس و هوا، پرداختن به درون به جای برون، نکوهش خنده‌های اضافه و بی‌جا، نکوهش پوچ‌گویی و بیهوده‌سرایی، ترک بدی‌ها آغاز نیکوشدن است، در اهمیت خاموشی و

۴-۱-۱- در اهمیت صدق و راستی

ز صدق، صبح نفس زد به آفتاب رسید
به صدق دل، نفسی از جگر برآر این‌جا
(صائب، ۱۳۷۰: ۲۸۳)

۴-۱-۲- در نکوهش حسد

کجا ز بوتۀ دوزخ خلاص خواهد یافت
کسی که پاک نکرده است از حسد خود را
(همان: ۲۹۳)

۴-۱-۳- نکوهش شهرت و اعتبار در دنیا

بی‌پرده شد چو گنج به تاراج می‌رود
شهرت بلاست مردم پوشیده‌حال را
(همان: ۳۴۶)

۴-۱-۴- در تمجید سختی‌ها

سختی‌پذیر باش گر اهل سعادت
کز استخوان گزیر نباشد همای را
(همان: ۳۶۵)

۴-۱-۵- افزایش غفلت در پیری

چنان که شیر کند خواب طفل را شیرین
فزود غفلت من از سفیدمویی‌ها
(همان: ۳۲۹)

۴-۱-۶- عدم چشم‌داشت از خلق

ممنون نگشتن از کرم خلق عید ماست
چین جبین بخل، هلال است پیش ما
(همان: ۳۷۴)

۴-۲- پذیرش خود، دیگران و طبیعت به طور کلی

نگرش صائب به طور کلی نگرشی پذیراست. این پذیرش می‌خواهد به دیگران مربوط شود؛ نسبت به طبیعت باشد یا خود صائب، فرقی نمی‌کند. او بدون هیچ‌گونه احساس ترس، خجالت، شرم یا هر احساس مشابه دیگری، اشتباهات و ضعف‌های خود را نه تنها می‌پذیرد، بلکه آن‌ها را بیان نیز می‌کند و همین نگرش را در خصوص پیرامون خود و اطرافیان نیز دارد.

راه می‌دانم دوچندان می‌شود از کاهلی
در میان راه، صائب خواب می‌گیرد مرا
(همان: ۶۳)

صائب به راحتی می‌بخشد و هرچند زبانی شکوه‌آمیز دارد؛ اما هیچ نهال کینه‌ای در دل خود نمی‌کارد.

اندریشه از سیاه‌دلان جهان مکن
صائب اگر تو را دل بی‌کینه روشن است
(همان: ۹۴۹)

او در برابر حوادث و اتفاقات دنیا کاملاً تسلیم و راضی است و می‌توان گفت دارای نوعی توکل و رضای عارفانه است. در اینجا برخی مواضع صائب که محتوای آن‌ها پذیرش است، به عنوان نمونه ذکر می‌شود:

۴-۲-۱- ذات دنیا ناراستی است و انسان توان تغییر آن را ندارد

نکرد آسمان راست قامت در اینجا
تو خواهی کنی راست کار جهان را
(همان: ۴۱۱)

۴-۲-۲- پذیرش درد و غم

لازم شمع است صائب اشک و آه آتشین
تا اثر از زندگانی هست، درد و غم بجاست
(همان: ۴۷۷)

۴-۲-۳- تسلیم و رضا در برابر قضا و قدر

ز هر شکست تو را شهپری دهند چو موج
اگر به حکم روان قضا شوی خرسند
(همان: ۱۸۸۹)

۴-۲-۴- یکی بودن قهر و لطف خداوند در نظر صائب

لطف و قهر تو به چشم من غمناک یکی است
نظر به رحمت و حلقه فتراک یکی است
(همان: ۷۷۵)

۴-۲-۵- مقدار رزق و قناعت

هرچه از خرمن نصیب مور شد آن رزق توست
گر نه از بی‌حاصلانی در غم حاصل مباش
(همان: ۲۳۵۲)

۴-۲-۶- توکل

از توکل گر به حفظ حق سپارد گله را
گرگ غمخواری کند از سگ، شبان را
(همان: ۲۲۲۲)

۴-۲-۷- پذیرش عارفانه

گردون، دهان شیر ز خوی پلنگ توست
با کائنات صلح کن آنگه صفا ببین
(همان: ۳۱۱۴)

۴-۳- خودانگیزگی، سادگی و طبیعی بودن

صائب در ارائه رفتار و احساسات خود تا حد قابل تقدیری روشن و باز عمل می‌کند و با تکیه بر قدرت بیان بی‌نظیر خود، اکثر احساسات و واکنش‌های خود را نسبت به اطراف و اتفاقات زندگی ثبت کرده است. او معمولاً چیزی را پنهان نمی‌کند و در حالی که جانب اخلاق را رعایت می‌کند؛ سعی می‌کند به طریقی نظر و حرف خود را بیان کند؛ آن چیز ممکن است نقطه ضعف یا قدرت خود باشد یا نقدی سیاسی و اجتماعی. به نظر می‌رسد او توانسته است همان باشد که هست. اگر شکایتی داشته اظهار کرده و اگر دردی داشته، فریاد زده است؛ به‌طورمثال در برابر سختی‌ها و ناملایمات روزگار و جامعه بی‌تفاوت نمانده و اعتراض کرده است.

روزگار از نطفهٔ مردان عقیم افتاده است / مردم از بهر چه می‌گویند شب آبستن است
(همان: ۵۳۳)

یا هنگامی که در اواخر عمر در اثر اتفاقاتی، ارتباطش با دربار قطع و خانه‌نشین می‌شود، چنین می‌گوید:
گر آستانه‌نشین گشته‌ام ز خواری نیست / که از شکوه جمال تو خانه پر شده است
(همان: ۸۶۵)

یکی از دردهای صائب وجود رقبای مغرض، حسودان و کوتاه‌اندیشان است که آگاهانه، خون به دل او کرده‌اند و صائب نیز معمولاً واکنش نشان داده و ضمن مدارا با آن‌ها، ضعف و حقارتشان را گوشزد کرده است.

شعر خود صائب مخوان بر مردم کوتاه‌بین / دیر می‌یابد سخن را هر که دوراندیش نیست
(همان: ۶۴۲)

یکی از خصوصیات انسان‌های بزرگ و خودشکوفاً معمولاً احساس تنهایی است. تنهایی از این که کسی آن‌ها را درک نمی‌کند و حرف آن‌ها را نمی‌فهمد. آن‌ها به سبب هوش بالا و نبوغ ذاتی خود، حوادث را خیلی پیشتر و بیشتر از سایر افراد متوجه می‌شوند.

صائب از قحط هم‌آواز است در دشت جنون / گوش اگر گاهی به فریاد سلاسل می‌دهیم
(همان: ۲۶۵۷)

۴-۴- تمرکز روی مشکلات به‌جای تمرکز روی خود

با توجه به درصد بسیار بالای غزلیات دیوان صائب از نظر محتوا و تعداد در مورد مسائل اخلاقی، می‌توان نتیجه گرفت که صائب ریشهٔ همهٔ مشکلات فرد و جامعه را مشکلات اخلاقی دانسته است و به‌همین دلیل رسالت خود را معرفی کرده و تا حدودی حل آن‌ها می‌دانسته است؛ تاجایی که شاید بتوان دیوان او را کتاب اخلاق و خود او را مصلح اجتماعی معرفی کرد. مؤتمن معتقد است، «بخش بزرگی از دیوان او را مسائل اخلاقی دربر می‌گیرد، تاجایی که به‌صورت مصلح اجتماعی به‌نظر می‌آید. مصلحی که نه از طریق جبر و اجرای قوانین سخت‌گیرنده، بلکه از طریق تربیت عمومی و خدمت و محبت می‌خواهد ناموس عالم را استوار نگه دارد و چنین پیداست که تمایل به اصلاح جامعه و مردم در ذهنیت او ریشه‌ای عمیق دارد» (مؤتمن و شعار، ۱۳۷۱: ۳۰). او یکی از خصوصیات بارز صائب را دید وسیع در نگرش به زندگی می‌داند که همین دید وسیع باعث درک درست واقعیات و حقایق شده است. «شعر وی را باید در ایجاد، درونی کردن طبیعت، دید وسیع در نگرش به زندگی و کائنات و تصویرهای تازه و شگفت‌جست‌وجو کرد» (همان: ۳۵).

انسان‌گرایان معتقدند که افراد خودشکوفاً بیش از آنچه به خود پردازند، خود را وقف حل مشکلات دیگران و جامعه می‌کنند. آن‌ها به‌طور شدیدی احساس می‌کنند برای انجام مأموریتی به این دنیا آمده‌اند و به‌همین دلیل همهٔ عمر و زندگی خود را صرف هدف و مأموریت خود می‌کنند (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۶۲).

صائب نیز به‌واسطهٔ همین دید وسیع در نگرش به زندگی و وجود احساس درونی در انجام یک مأموریت با اتکا به توانش‌های ذاتی و ادبی خود، ریزترین مسائل اخلاقی و مشکلات اجتماعی را بررسی و نقد کرده و در اکثر موارد سعی در ارائهٔ طریق درجهت رفع آن‌ها کرده است. «صائب تبریزی به‌عنوان سرشناس‌ترین شاعران سبک هندی، به مسائل اخلاقی توجه فراوان نشان داده است؛ به‌طوری که در اشعار خود بسیاری از مسائل اخلاقی را -که به‌خصوص در آن دوره مطرح بود- با زیبایی و ظرافتی خاص که ویژهٔ اوست، مطرح می‌کند. وی با تأثیرپذیری از قرآن به توصیف و ترویج فضایل و مذمت رذایل اخلاقی پرداخته است» (خورانی، ۱۳۸۹: ۲۶). مسائل و موارد اخلاقی که صائب به آن‌ها اشاره کرده است، قابل‌ثبات و ارائه در این مقاله نیست؛ لاجرم به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

۴-۴-۱- جان مهم‌تر از تن است

بشوی دست ز اصلاح تن، به جان پرداز
که دل سفید نگردد ز جامه‌شویی‌ها
(صائب، ۱۳۷۰: ۳۲۸)

۴-۴-۲- نکوهش زبان

به غیر از زیان نیست در خودفروشی
اگر سود خواهی ببند این دکان را
(همان: ۴۱۱)

۴-۴-۳- نکوهش حبّ جاه

جوهر از فولاد آسان است آوردن برون
ریشه‌کن از سینه حبّ جاه کردن مشکل است
(همان: ۵۲۴)

۴-۴-۴- نکوهش غرور

ز باد نخوت اگر پر شود ز بی‌مغزی است
سری که در خم تیغ فناست همچو حباب
(همان: ۴۴۷)

۴-۴-۵- عدم‌تعلق به دنیا

رشته پیوند بگسل از سپهر تنگ‌چشم
عقده می‌افتد به کار رشته تا با سوزن است
(همان: ۵۳۳)

۴-۴-۶- رهایی از قید دوستی و دشمنی با مردم

دوستی و دشمنی با خلق صائب آفت است
از جدل آسوده شد هر کس ز مهر و کین گذشت
(همان: ۶۷۶)

۴-۵- نیاز به استقلال و داشتن حریم خصوصی

انسان‌های خودشکوفاً معمولاً بیش از افراد عادی تمایل به تنهایی و خلوت دارند و از این حالت استقبال می‌کنند. آنان به دلیل عدم‌نیازی که به دیگران در وجود خود احساس می‌کنند، گرایش به تنهایی و تمایل به انجام کارها به تنهایی دارند و معمولاً جز موارد خاصی به کسی رجوع نمی‌کنند. صائب در موارد زیادی به این صفت خود اشاره کرده است.

گنج در ویرانه صائب جمع سازد خویش را
از دو عالم گوشه ویرانه‌ای ما را بس است
(همان: ۵۲۶)

نمی‌کنم چو صدف دست پیش ابر دراز
که گوهرم دل بی‌مدعاست همچو حباب
(همان: ۴۴۷)

دست آرایش کشیدم صائب از کام جهان
همّت من بس بلند افتاده و این شاخ پست
(همان: ۶۰۶)

۴-۶- احساس درک تازه و مداوم

صائب در جای‌جای دیوان غزلیاتش، احساس قدردانی و شکرگزاری خود را نسبت به خداوند، والدین، مرئیان، دوستان، طبیعت و... آشکارا بیان کرده است. شبلی در «شعرالعجم» خود می‌گوید: «میرزا اگرچه در قسمت اخیر حیاتش از ایران قدم بیرون نهاد، مع‌ذلک انعامات و بخشندگی‌های هندوستان را همواره یاد می‌کرد. در آغاز عهد عالم‌گیر، وقتی که جعفرخان وزیر اعظم شد، میرزا این شعر را نوشت و فرستاد:

دوردستان را به احسان یادکردن همت است
 ورنه هر نخلی به پای خود ثمر می‌افکند»
 (شـبلی، ۱۳۶۸: ۱۶۳)

از مصداق‌های قدرشناسی صائب، استقبال و ارجاعاتی است که او به شعر دیگر شعرا کرده است. «صائب از این منظر یکی از شاعران سرآمد است؛ چراکه در غزل‌های او به نام شصت‌وهفت نفر از شاعران اشاره شده است» (عباسی و آهی، ۱۳۹۸: ۱۹۵)؛ به‌طورمثال:

صائب این غزل حافظ شیراز که گفت
 کای صبا نکهتی از کوی ره یار بیار
 (صائب، ۱۳۷۰: ۲۲۵۶)

جواب آن غزل است اینکه گفت مرشد روم
 چه گوهری تو که کس را به کف بهای تو نیست
 (همان: ۸۹۱)

نگاه صائب به جهان پیرامون خود همواره نگاهی توأم با شگفتی و احترام بوده و ضمن لذت‌بردن از اتفاقات و پدیده‌های دنیا، قدردان خالق خویش نیز بوده است. او با رسیدن به مقام و رتبه و خوشی و به قول خودش گلشن، سختی‌ها و گلخن را نه‌تنها فراموش نمی‌کند؛ بلکه آن را اساس و عامل رسیدن به گلشن می‌داند.

روی چون آینه از گلخن به گلشن چون کنم
 چون صفای سینه از گلخن به دست آمد مرا
 (همان: ۷۴)

مواردی از این دست بسیارند؛ از جمله:

شکر ما کوتاه‌زبان از کثرت احسان شده است
 برگ این نخل برومند از ثمر پنهان شده است
 (همان: ۵۷۹)

سال‌ها سختی ایام کشیدم چو عقیق
 تا عزیزان چو نگین صاحب نامم کردند
 (همان: ۱۶۹۴)

۴-۷- تجربه‌های اوج یا عرفانی

یکی از خصوصیات مشترک خودشکوفایان براساس نظریه انسان‌گراها، تجربه لحظاتی از جذبه و خوشی شدیدی است که بی‌شبهت به تجارب عمیق مذهبی نیست. صائب نیز که دنباله‌رو حافظ و مولوی است و خود را از مریدان آن‌ها می‌داند؛ کم از این تجربه‌ها نداشته است.

برق جلال، عین جمال است پیش ما
 داغ پلنگ، چشم غزال است پیش ما
 (همان: ۳۷۳)

ز هیچ دل نبود دور، حسن عالم‌گیر
 به خانه همه کس آفتاب نزدیک است
 (همان: ۸۳۷)

محو جانان خویش را جانان تصور می‌کند
 قطره خود را بحر بی‌پایان تصور می‌کند
 (همان: ۱۲۲۱)

گرم کرده است چنان بی‌خبری صائب را
 که ز گفتار به کردار نمی‌پردازد
 (همان: ۱۶۳۹)

۸-۴- علاقه اجتماعی

صائب علاوه بر اینکه به زبان مردم زمانه خود و در حد فهم و درک آن‌ها صحبت می‌کرد؛ شریک غم و شادی و سخن‌گوی اندیشه‌ها و خواست‌های آنان نیز بود. او را به سبب همین صفات می‌توان شاعری مردمی دانست. صائب با اینکه در متن حوادث و سختی‌ها نبود، اما تماشاگری غمخوار و گزارشگری متعهد بود که همانند نقاشی چیره‌دست، غم‌ها و شادی‌های آنان را به بهترین نحو به تصویر می‌کشید. اگر از ابیات فراوان او در این مورد صرف‌نظر کنیم؛ غزل شماره ۵۵۷۶ او به تنهایی گواه روشنی بر این مدعاست.

«نه سرورم کز رعونت سبزه را در زیر پا مانم
نخواییده است با کین کسی هرگز دل صافم
دل بی‌غم زمین شوره باشد تخم پاکم را
نه زنگم کز گران‌جانی به خاطرها گران باشم
من آن ابرم که در چشم گهرها آب نگذارم
ز رشک بیقراران سوختم، کو آتشین‌رویی

چمن از خاک برخیزد چو من از خاک برخیزم
ز بستر چون دعا از سینه‌های پاکم برخیزم
به سامان همچو آه از سینه غمناکم برخیزم
سبک چون عکس از آینه ادراکم برخیزم
ز هر بحری که با این دیده غمناکم برخیزم
که من همچون سپند از جای خود چالاکم برخیزم»
(همان: ۲۶۹۲)

۹-۴- روابط بین فردی

منظور شخصیت‌شناسان انسان‌گرا از روابط بین فردی، نوع ارتباط و کیفیت دوست‌یابی و دوستان خودشکوفایان است. براساس تحقیقات آنان، هرچند دایره دوستان افراد خودشکوفایان وسیع نیست، اما دوستی آن‌ها بسیار عمیق و پابرجاست. آنان معمولاً افرادی را به‌عنوان دوست انتخاب می‌کنند که از خودشان بالاتر و پخته‌تر باشند. همچنین به‌دلیل شخصیت خاصی که دارند معمولاً همراهان و مریدانی نیز پیدا می‌کنند.

صائب نیز به‌عنوان فردی خودشکوفایان از این قضیه مستثنا نیست و دوستی او با ظفرخان احسن -از امرای معروف تیموری- که شهره عام و خاص است، گواه مستندی است. «این آشنایی صائب با احسن همه مدت اقامت او را در هند فراگرفت... از جانبی دیگر دوستی میان این دو گوینده مایه آن شد که احسن شیوه رایج میان دیگر شاعرانی را که می‌شناخته است، رها کند و به طرز صائب روی آورد و بگوید:

طرز یاران پیش احسن بعد از این مقبول نیست
تازه‌گویی‌های او از فیض طبع صائب است
(صفا، ۱۳۶۹: ۵۱۰)

او شاگردان و مریدان بسیاری داشته که شخص احسن نیز از آن‌ها بوده است. نام برخی از آن‌ها بدین قرار است: ملا محمد، سعید اشرف، جوای تیریزی، میرزا محسن تأثیر، خاضع، فطرت، نورس و... (همان: ۵۱۱).

۱۰-۴- خلاق بودن

به‌طور کلی خلاقیت جزء جدانشدنی شخصیت و رفتار افراد خودشکوفاست. آن‌ها هرچند ممکن است لزوماً هنرمندی چیره‌دست یا متفکری بزرگ نباشند، اما همیشه در تصمیم‌ها و اقدامات زندگی خود، خلاقانه عمل می‌کنند. آن‌ها می‌توانند در بدترین شرایط، بهترین عملکرد و درست‌ترین تصمیم را بگیرند و به سبب قدرت و نبوغ ذاتی، فرسنگ‌ها جلوتر از قافله زندگی هستند و درست به‌همین دلیل، کارهای آن‌ها عجیب و غیرقابل‌درک تلقی می‌شود. شاید یکی از علل تنهایی و انزوای این افراد نیز همین خصوصیت باشد (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۶۴).

صائب ابیات شکوه‌آمیز بسیاری دارد که ناشی از همین دوربینی ذاتی و عدم‌درک‌شدنش توسط دیگران است. او در جایی می‌گوید:

بس که حسرت‌های رنگین، دل به روی هم نهاد
رفته‌رفته سینه‌ام چون کلبه بزآز شد
(صائب، ۱۳۷۰: ۱۱۹۱)

یا:

ز دلگیری به خون خود به نوعی تشنه‌ام صائب
که آبم در دهان از دیدن شمشیر می‌آید
(همان: ۱۵۴۹)

صائب علاوه بر قدرت سخنوری و شعرگویی و مضاف بر استاد خوشنویس بودن، از نظر سبک‌شناسی، نوآور تلقی شده و آورنده سبکی نو و به قول خودش طرزی نو است. همین یک عامل آخر می‌تواند به‌تنهایی خلاق بودن او را اثبات کند. «صائب غزل را از قید اصطلاحاتی چون شب‌دوستی، حلقه زلف، قصه وصل، دیر مغان، مغ و مغبچه و امثال آن که پس از حافظ همه غزل‌های فارسی را یکنواخت و مکرر، در حد یک تقلید، بی‌هنرمندانه و قالبی متوقف کرده بود، خارج ساخت و با خلق مضامین متعدّد و بیان نو، روح تازه‌ای بدان بخشید» (فیروزکوهی، ۱۳۵۴: ۱۱۶).

صائب «با انتخاب شیوه شاعری خاص خود، در مسیر کمال سبک هندی تصویرهای بدیع آفرید؛ مضمون‌های بکر پیدا کرد؛ تمثیل و حسن تعلیل را به راهی تازه انداخت و شعر را با اخلاق و عرفان و زندگی، پیوندی نو داد» (امیری و کرمی، ۱۳۹۸: ۳۴).

یافتن مضمون‌های بکر از ویژگی‌های سبک هندی و از شگردهای بی‌نظیر صائب است. ورود او به موضوعات گوناگون، از حدّ شمار خارج است؛ اما یافتن برخی از آن‌ها به‌وضوح خلاقیت او را فریاد می‌زند. در مقاله «بررسی ویژگی‌های مشترک شعر سبک هندی و معماری دوره صفوی»، نویسنده ضمن بیان ارتباط شعر صائب و معماری دوره صفوی، به‌طور تلویحی اشاره به خلاقیت او کرده است. این مقاله آینه را از ملزومات اصلی و پرکاربرد در معماری آن دوره دانسته و ضمن اشاره به کاخ «آینه‌خانه» در اصفهان، در مورد بسامد بالای «آینه» در شعر صائب نسبت به شعرای دیگر می‌آورد: «در غزلیات صائب (با رعایت تناسب تعداد اشعار) نزدیک به دو برابر شاعری مانند حافظ، فقط واژه «آینه» به کار رفته است (بیش از ۷۰۰ بار در غزلیات صائب و حدود ۳۰ بار در غزلیات حافظ)» (دشتی آهنگر، ۱۳۹۹: ۷۳).

۴-۱۱-۱۱- مردم‌گرا

در این مورد شخصیت‌شناسان انسان‌گرا، افراد خودشکوکا یا سالم را دارای خصوصیتی چون شکیبایی و مدارا، تواضع و مهربانی، عدم‌پیش‌داوری (اجتماعی، نژادی، مذهبی) و آماده‌فراگیری و آموزش‌دادن می‌دانند (کریمی، ۱۳۷۴: ۱۶۴). ابیات زیر از صائب اثبات می‌کند که او دارای اکثر صفات فوق بوده است.

۴-۱۱-۱۱-۱- شکیبایی و مدارا

گر از تحمّل من خصم شد زبون چه عجب
فلک حریف زبردستی مدارا نیست
(صائب، ۱۳۷۰: ۸۸۳)

۴-۱۱-۱۱-۲- تواضع و مهربانی

در کنار ابیات فراوانی که درباره تواضع در دیوان صائب موجود است؛ غزل شماره ۶۷۱۶ کلاً در خصوص تواضع و با ردیف افتادگی است و بیت آخر آن این است:

دیگران گر از خدا خواهند اوج اعتبار
می‌کند در یوزه صائب از خدا افتادگی
(همان: ۳۲۶۲)

و در مورد مهربانی گفته:

جهان از تنگ‌خلقی بر تو زندانی است پر وحشت
وگر نه یوسفستان است اگر خلق حسن داری
(همان: ۳۲۹۲)

۴-۱۱-۳- عدم‌پیش‌داوری اجتماعی، نژادی و مذهبی

در موارد فراوانی مثل ابیات زیر صائب سعی کرده است، نشان دهد که حرف‌هایش برای جنس انسان است و به نژاد، مذهب و... ارتباطی ندارد.

گرچه در حلقه زَنار مقیم صائب
طرف سلسله سبجه فرونگ‌گذارم
(همان: ۲۷۳۹)

نالۀ ناقوس هم راهی به مقصد می‌برد
از مؤذَن چند صائب بانگ ایمان بشنوی
(همان: ۳۲۸۳)

۴-۱۲- مقاومت در برابر فرهنگ‌پذیری

تقریباً روح تمام افرادِ خودشکوفای آزاد و مستقل آفریده شده است. آنان از محدودشدن و حرکت در مسیرهای خط‌کشی شده بیزارند و غالباً از طبیعت و قوانین درونی خود بیشتر پیروی می‌کنند. فشارهای اجتماعی، تأثیری بر آن‌ها ندارد و هرگاه لازم باشد آن‌طور که بخواهند کار خودشان را انجام می‌دهند.

صائب بارها نشان داده که دارای چنین خصوصیت و روحیه‌ای است و در اثر قدرت همین روحیه بوده است که او توانست پایه‌گذار سبکی نو در ادب فارسی شود. افتخاری که حتی نصیب بزرگانی چون حافظ، سعدی و مولوی نشد. البته در بزرگی اندیشه و زبان‌آوری حافظ، سعدی و مولوی هیچ شکئی نیست و بدون تردید آن بزرگان ستون‌های اصلی شعر، فرهنگ و ادب فارسی بوده و خواهند بود؛ اما ایشان همه نمایندگان و پرورش‌دهندگان سبک عراقی هستند، نه آورنده این سبک؛ در حالی که سبک هندی به نام صائب امضا شده و منتقدان گاهی این سبک را سبک صائب نامیده‌اند؛ به‌طور مثال همه پاهای طاووس را زشت پنداشته و تشویق به پنهان‌کردن آن‌ها کرده‌اند؛ در حالی که صائب گفته:

دیدن عیب به هم می‌شکند شاخ غرور
مصلحت نیست که طاووس بیوشد پا را
(صائب، ۱۳۷۰: ۲۳۹)

یا در حالی که معمولاً همه در آرزوی آزادی و پرواز بوده‌اند و از سختی و تنگی دام ناله کرده‌اند، صائب می‌گوید:
بسیار به تنگم ز پریشانی پرواز
کو دام که شیرازه کند بال و پرم را
(همان: ۳۹۳)

در جای دیگری در مورد زلف یار که معمولاً مأوی و مأمن دل‌های عاشقان است، چنین می‌سراید:
ما را امید کام دل از زلف یار نیست
گر می‌دهد به ما دل ما را، کرامت است
(همان: ۹۱۹)

صائب عاشق را باعث رونق و گرمی بازار معشوق دانسته و خطاب به او گفته است:
از نگاه گرم من، حسن تو عالم‌سوز شد
طاعت من طاق ابروی تو را محراب کرد
(همان: ۱۱۵۶)

عدم‌فرهنگ‌پذیری صائب در دیوان او بیش از همه در مورد خضر خود را نشان داده است، تا جایی که خضر از نگاه صائب یک شخصیت منفی تلقی می‌شود. «در نگاه صائب، خضر شخصیتی حقیقی است که آب حیات خورده است. از نظر

صائب، چگونگی و چرایی این ماجرا مهم است، نه خود آن؛ به عبارت دیگر، زندگی جاوید خضر، علل و اسباب دنیایی دارد» (اخپانی و امامی مطلق، ۱۳۹۵: ۳۶).

خضر اگر چاشنی تیغ شهادت می‌کرد ز آب حیوان به لب تشنه قناعت می‌کرد

(صائب، ۱۳۷۰: ۱۶۳۰)

آبی که ماند در ته جو سبز می‌شود چون خضر زینهار مکن اختیار عمر

(همان: ۲۲۸۷)

۵- نتیجه‌گیری

صائب علاقه وافری به انسان و نوع بشر و سعادت او در هر دو جهان داشته است. اگر این‌گونه نبود، هیچ‌گاه دیوانی به این وسعت و عظمت، سرشار از نکات نغز ادبی، اخلاقی و دینی، همراه با ارائه راه‌حل‌های کاربردی برای چالش‌های اجتماعی از طرف او تولید نمی‌شد. بزرگ‌ترین امتیاز صائب، فهمیدن و درک مسائل مردم زمانه خود بود. صائب نه تنها گزارشگر صادق زمانه و زمان خود است، بلکه پا را از آن نیز فراتر نهاده و در طول زمان حرکت می‌کند. گاهی در کودکی و پیش از آن سیر می‌کند و زمانی در جوانی، کهن‌سالی و حتی پس از آن به سر برده است، دائماً مشاهده‌ها و تجارب خود را به زبان شعر ثبت می‌کند.

صائب ریشه همه مشکلات فرد و جامعه را انحراف از معیارهای اخلاقی می‌داند و به همین دلیل رسالت خود را معرفی و ارائه راه‌حل برای رفع مشکلات برآمده از این انحراف‌ها معرفی می‌کند.

گرایش به تنهایی، خلوت و استقلال شخصی در صائب تا آنجاست که حتی پرداختن به این‌گونه رفتارها را مایه تحصیل نتایج ارزشمندی چون آرامش، سعادت و غرور مثبت دانسته است. او همواره از خالق خود به بزرگی یاد کرده و خود را خادم او و مخلوقات او معرفی می‌کند.

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، می‌توان گفت که صائب تبریزی دارای بعضی صفات و ویژگی‌های دوازده‌گانه ارائه‌شده در نظریه شخصیت روان‌شناسان انسان‌گراست. بازخوانی تحلیلی ابیات صائب نشان می‌دهد که تجارب عرفانی، بیشترین سهم و خودانگیزگی و مردم‌گرایی، کمترین سهم را در اشعار او دارند. با تکیه بر این یافته می‌توان مهم‌ترین و بارزترین ویژگی‌های شخصیتی صائب را تجربه‌های عرفانی و صوفیانه، خلاق بودن، نیاز به داشتن استقلال و حریم خصوصی و پذیرش خود دانست که همگی در مجموعه خصایل و صفات شخصیتی افراد خودشکופا قرار دارند.

برخورداری صائب از یک زندگی نسبتاً رها از نیازهای سطوح اولیه، او را به فردی سرشار از گرایش به آرمان‌گرایی و کمال، تبدیل کرده بود و مضامین اشعارش حکایت از آن دارد که او هدفی جز غنی‌سازی، بسط و گسترش زیست فردی و اجتماعی خود در سر نداشته است. به این ترتیب و با توجه به مؤلفه‌های روان‌شناسان انسان‌گرا، باید او را در زمره افراد خودشکופا قرار داد.

۶- منابع

۱. اخپانی، جمیله؛ امامی مطلق، سمیه. (۱۳۹۵). نگاه فراهنجار صائب به داستان «خضر» در آیین اشعارش. فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، ۷(۲۹)، ۴۶-۲۹.
۲. امیری، لیلیا؛ کرمی، محمدحسین. (۱۳۹۸). آیا واقعاً یک عمر می‌توان سخن از زلف یار گفت؟ پژوهشنامه ادب غنایی، ۱۷(۳۲)، ۳۳-۴۸.
۳. تبریزی، صائب. (۱۳۷۰). دیوان صائب تبریزی. تصحیح محمد قهرمان. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

۴. خورانی، بهزاد؛ شریفی، غلام‌حسین. (۱۳۸۹). صائب تبریزی و هنجارهای اخلاقی، بازنمایی اخلاق در عصر صفویه. مجله اخلاق، ۲۲، ۲۵-۵۰.
۵. دارابی، جعفر. (۱۳۸۴). نظریه‌های روان‌شناسی شخصیت: رویکرد مقایسه‌ای. تهران: آبیژ.
۶. دشتی‌آهنگر، مصطفی. (۱۳۹۹). بررسی ویژگی‌های مشترک شعر سبک هندی و معماری دوره صفوی (باتکیه بر اشعار صائب تبریزی). فصلنامه مطالعات شبه‌قاره، ۱۲(۳۹)، ۵۵-۷۸.
۷. راس، آلن.ا. (۱۳۷۳). روان‌شناسی شخصیت (نظریه‌ها و فرایندها)، ترجمه سیاوش جمال‌فر. تهران: انتشارات بعثت.
۸. سیاسی، علی‌اکبر. (۱۳۷۱). نظریه‌های شخصیت یا (مکاتب روان‌شناسی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۹. شاملو، سعید. (۱۳۸۲). مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت، تهران: انتشارات رشد.
۱۰. شعار، جعفر؛ مؤتمن، زین‌العابدین. (۱۳۷۴). گزیده اشعار صائب تبریزی، تهران: چاپ و نشر بنیاد.
۱۱. شولتز، دوان. (۱۳۶۹). روان‌شناسی کمال، الگوهای شخصیت سالم، ترجمه گیتی خوشدل، تهران: نشر نو.
۱۲. شولتز، دوان. (۱۳۸۹). نظریه‌های شخصیت، ترجمه یوسف کریمی و همکاران، تهران: ارسباران.
۱۳. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۶۹). تاریخ ادبیات ایران، جلد پنجم. تهران: انتشارات فردوسی.
۱۴. عباسی، جلال؛ آهی، محمد. (۱۳۹۸). تحلیل ارجاعات بینامتنی و فرامتنی در تمثیل‌های صائب، پژوهشنامه ادب غنایی، ۱۷(۳۳)، ۱۸۹-۲۰۸.
۱۵. فتوحی، محمود. (۱۳۸۵). نقد ادبی در سبک هندی، چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
۱۶. فیروزکوهی، امیربانو. (۱۳۵۴). در حاشیه سبک هندی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، ۹۱ و ۹۲، ۱۱۴-۱۲۹.
۱۷. فیست، جس؛ فیست، گریگوری جی. (۱۳۸۶). نظریه‌های شخصیت، ترجمه یحیی سید محمودی، تهران: نشر روان.
۱۸. کریمی، یوسف. (۱۳۷۴). روان‌شناسی شخصیت، تهران: مؤسسه نشر و ویرایش.
۱۹. گلی، احمد. (۱۳۸۷). متناقض‌نمایی (پارادوکس) در شعر صائب، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، ۵(۲۰)، ۱۵۹-۱۳۱.
۲۰. مؤتمن، زین‌العابدین. (۱۳۶۴). گهرهای راز از دریای اندیشه‌های صائب، تهران: بنگاه مطبوعاتی افشاری.
۲۱. نعمانی، شبلی. (۱۳۶۸). شعرالعجم. ترجمه محمدتقی فخر گیلانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دنیای کتاب.
۲۲. ویلیام لاندین، رابرت. (۱۳۸۹). نظریه‌ها و نظام‌های روان‌شناسی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: نشر ویرایش.
23. Carver, Charles S & Michael F. Scheier. (2000). *Perspectives on personality*. USA: Allyn & Bacon.